

Camın Doğudan Batıya Göçü

Gül Geyik Karpuz⁸⁹

Cam, keşfinden günümüze kadar, farklı şekillerde ve değişik amaçlarla insan hayatında varlık göstermiştir. Arkeolojik veriler, camın M.Ö. III. binin sonlarına doğru, Mezopotamya’da, boncuklarda, fayanslarda, seramik gibi nesnelere kullanılmış olan sır üretimi sonucunda keşfedildiğini ortaya koymaktadır (Mehlman, 1982, s.30).

Camın üretimi ile ilgili formüllerin ilk yazılı kaynakları arasında, M.Ö. II. ve I. bine ait Mezopotamya’da bulunmuş olan çivi yazılı tabletler yer almaktadır. Oppenheim’in tabletler üzerine yapmış olduğu araştırmalara göre Sümerce “anzah”, Akadca “anzahhu” kelimeleri ve Mısır’da da “ehlipakku” ve “mekku” kelimeleri “cam” anlamına gelmektedir (Oppenheim, 1970, ss.2-104; Oppenheim, 1973).

Cam üretiminin günümüze ulaşan en erken örneği, Babil’in Eşnunna (Tell Asmar) kentinde bulunmuş olan mavi renkli, silindirik biçimli cam çubuk M.Ö. 2600'lere tarihlendirilmektedir. Diğer erken tarihli arkeolojik veri ise Eridu’da (Tell Abu Şahreyn) bulunan, işlenmemiş cam kütle yine mavi renkli olup M.Ö. 2200'lerden kaldığı ileri sürülmektedir (Erten, 2012, s.87). Camın malzeme olarak icadı ile boncuk yapımı da başlamış olup cam boncukların kullanımı M.Ö. III. bin yıldan itibaren gerçekleşmiştir (Erten, 2010, s.61). Kap formunda ise ilk arkeolojik veriler, Hurriler’in Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya’da kurmuş oldukları Mitanni Devletinin hakim olduğu topraklarda M.Ö. XVI. yüzyılda görülmektedir. Bu dönemde diğer önemli cam merkezleri arasında Ninive, Nuzi, Ashur, Tell Brak, Tell el Rimah vardır. Bulunmuş olan eserler daha çok bardak ve sivri dipli şişeler olup iç kalıp ve mozaik tekniğinde üretilmiş eserlerdir (Barag, 1970, ss.131-202). Buraya kadar çalışmamıza konu olan camın doğudan batıya göçünde, camın icadının Mezopotamya olduğu yazılı ve arkeolojik veriler ışığında özet şeklinde sunulmuştur.

Camın Mısır’a gelişi, III. Tutmozis’in (M.Ö. 1504-1450) Asya istilasını dönüştürdüğü beraberce getirdiği Asyalı camcılara Mısır’da cam endüstrisini başlatması ile gerçekleşmiştir (Canav, 1985, s.19). Böylece Mezopotamya’dan Mısır’a sıçrayan camın, M.Ö. XIV. yüzyılda el-Amarna, Lisht, Gurob ve diğer yerlerdeki atölyelerde çeşitli biçim ve renklerde üretimi yapılmış olduğu bilinmektedir (Lilyquist-Brill-Wypyski, 1995, ss.5-22).

M.Ö. II. binde Hititlerin, Boğazköy’de bulunan tabletlerinde cam için “anzahhu” kelimesi geçmekte ve cam yapımı reçeteleri verilmekte ve bu anlamda Anadolu’daki camcılığın Mezopotamya’ya dayandığı düşünülmektedir (Erten, 2010:61). Ancak bu dönemde Boğazköy’de bulunan boncuk kalıbı ve tabletlere rağmen cam üretimini destekleyen arkeolojik verilere henüz rastlanmamıştır (Erten, 1998, ss.34-36).

Tunç Çağında Mitanni, Hitit ve Myken Devleti çağdaştır. Yunanistan’da hüküm süren Miken uygarlığında daha çok boncuk ve pendant üretilmiş olup hammaddenin ihraç edildiği ileri sürülmektedir. Girit, Rodos, Myken ve Kıbrıs’ta cam merkezleri tespit edilmiştir. Boncukların karakteristik olarak mavi ve tonlarında oluşu ile Uluburun’dan çıkarılan külçelerin de aynı renkte oluşu Myken’e ithal edilen cam

⁸⁹ Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

külçelerin işlenerek kendilerine özgü boncukları yaptıkları görüşünü desteklemektedir (Özgümüş, 1992).

Bu dönemde, camın hammadde olarak ticaretinin yapıldığını kanıtlayan Antalya Kaş Uluburun Batığı, M.Ö. II. bine tarihlendirilmekte ve batıkta bulunan mavi cam külçeler Myken'de kullanılan camla benzerlik göstermektedir (Rehren, 2006, ss.535-542). Geminin İsrail Hayfa Körfezinden hareket ederek Ege Denizi'ne giderken Kaş Körfezinde battığı düşünülmektedir (Eker, 2014, ss.31).

M.Ö. 1200'lerde Tunç Çağı'nın bitimi ile gerileyen camcılık M.Ö. IX. yüzyılda yeniden canlanmıştır. Cam yapımındaki ilk tekniklerden biri olan iç kalıp tekniğiyle yapılan cam vazolar, küçük farklılıklarla Helenistik dönemin sonuna kadar, İspanya, Afrika, Alplere kadar geniş bir coğrafyada görülmektedir. Bu camların üretim yerinin Fenike ve yayılmalarının bu ülke ile yapılan ticaret olduğu düşünüldüğü gibi Fenikelilerin ticaret yoluyla Mısır'ın ürünlerini Ege adalarına taşıdıkları da ileri sürülmektedir (Hayes, 1975, s.5; Harden, 1934, s.141).

İç kalıp tekniğinin uygulandığı bir diğer bölge de Etrüsklerin hüküm sürdüğü, M.Ö. VIII. yüzyıldan itibaren cam yapımının bilindiği İtalya'dır. Bu tekniğin Mezopotamya'dan İtalya'ya gitmesi konusu tartışmalı olup Anadolu ve Balkanlar üzerinden İtalya'ya ulaştığı düşünülmektedir (Canav Özgümüş, 2013, ss.34-35). İç kalıp tekniğinde üretilen çok sayıda eser Rodos'ta da bulunmuştur. Bu eserlerin Mezopotamya'da üretilip ihraç edilme ihtimalinin yanında Rodos'a giden Mezopotamyalı ustaların üretimi olması da söz konusudur. Rodos, M.Ö. VI. yüzyılda önemli bir merkez olup cam yapımının buradan Akdeniz ve Karadeniz bölgelerine yayıldığı ileri sürülmektedir (Lightfoot-Arslan, 1992, s.3).

Döküm tekniğinin bulunması ile cam malzemeden yapılmış yarı küresel kaseler üretilmeye başlanmıştır. Üzerindeki yazıttan tarihi bilinen bu tekniğin ilk örneği, M.Ö. 721-705 tarihli Asur şehri Nimrud'da bulunan Sargon Vazosu'dur. Bu teknikte yapılmış olan eserlerin yayılım alanları arasında Girit, İtalya, İspanya ve Anadolu yer almaktadır (Barag, 1985, s.53).

Mezopotamya'da üretilen camların İran'a M.Ö. XV. yüzyılda gittiği bilinmektedir. Burada mozaik teknikte yapılmış olan eserler dikkat çekicidir. İran'da kurulan ve geniş bir alanı hakimiyeti altına alan Akhamenid Hanedanlığı döneminde, M.Ö. VI. ve V. yüzyılda, renksiz cam üretimi gerçekleştirilmiştir. Pers metal kaplarına benzeyen, döküm tekniğinde yapılan eserler Akhamenid etkisi altındaki topraklarda, örneğin Mezopotamya Nippur, Filistin Atlit, Kıbrıs Idalion, İtalya Cumae'de görülmektedir (Erten, 1993, s.41).

M.Ö. VI. yüzyıl ile M.Ö. I. yüzyıllar arasında daha çok iç kalıp tekniğinde üretilen cam kaplar, Yunan kapları taklit edilerek yapılmış olup Akdeniz ülkelerinde yaygın olarak görülmektedir (Lightfoot, 2001, s.59). Bu dönemde cam üretimi yapan Rodos, Kıbrıs, İtalya, Fenike'nin dışında, başka üretim merkezlerinin de olduğu düşünülmektedir (Lightfoot-Arslan, 1992, s.4).

Helenistik dönemde, Suriye'de Fenike gibi sahil şehirleri ile Mısır'da Ptolema Krallığı'nın başkenti İskenderiye, cam üretiminin önemli bir merkezi olmuştur. İskenderiye'de, kalıplama tekniğinde yapılan cam kaplar, kesme tekniğinde süslenmiş, sonraki dönemlerde ise cam yapımında üfleme ve altın sandviç teknikleri ustalıkla kullanılmıştır (Eisen, 1919, s.93).

Roma döneminde camcılık, Helenistik dönemin bilgi ve tecrübeleri kullanılarak geliştirilmiştir. M.Ö. I. yüzyılda, Akdeniz kıyısı Suriye-Filistin bölgesinde, üfleme tekniğinin keşfi ile üretimde büyük bir artış görülmüştür (Israeli, 1991, s.46). Doğulu

cam ustaları, Roma İmparatorluğu'nun batı topraklarına, özellikle İtalya'ya sanatlarını götürmüş, üfleme tekniğinde yapılan, en önemli özelliği inceliği ve hafifliği olan Roma camcılığını geliştirmişlerdir (Stern, 1999, s.443). Üfleme tekniğinin olanakları ile daha çeşitli, hızlı ve ucuz yapılabilen cam kaplar, günlük hayatta da yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Cam üretimi özellikle İmparator Augustus döneminde Roma sınırlarını aşmıştır. Bu yayılımdaki ana etken gezici ustaların varlığı ve serbest üfleme tekniğinin getirdiği seri üretimdir.

Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu dönemi (IV. yüzyıl-1453) gelişen cam endüstrisi Roma İmparatorluğu'ndan devam eden gelenekle devam etmiştir (Olçay Uçkan-Burgulu-Çömezoğlu, 2007, s.42).

Filistin, İran, Irak, Suriye, Anadolu ve Mısır'da hakimiyet kuran Erken İslam devletleri, İslam öncesi cam sanatını devralmış ve yeni kültür ve inanca özgü cam sanatının oluşmasına kadar, antik medeniyetlerin cam sanatını devam ettirmiştir (Carboni, 2001, ss.15-16). Bu sebeple Erken İslam camları ile Geç Roma ve Bizans devri camlarının birbirinden ayırt edilmesi zordur (Honey, 1946, s. 39).

Fatımi (969-1171) camcılığı konusunda ayrıntılı bilgi veren Marmaris Serçe Limanı Batığı'nda bulunan lüks tüketim ve günlük ihtiyaca yönelik cam eşyalar ile içi sıvı dolu cam kaplar, XI. yüzyıla tarihlendirilmekte, bu dönemde Mısır'dan batıya ithal edilen İslam camcılığın varlığını kanıtlamaktadır (Özet, 1998, s.25).

Eyyubi (1171-1250) ve Memluk (1250-1517) döneminde Halep ve Şam cam yapım merkezi haline gelmiş olup cam pazarı doğuda Çin, batıda Avrupa'ya kadar uzanmıştır (Geyik Karpuz, 2014, s.44). Hristiyan hacılar ve Haçlılar tarafından batıya götürülen mineli ve yaldızlı cam eserler büyük beğeni toplamıştır (Dimand, 1944, s.73).

Timur'un 1400 yılındaki istilasından sonra Suriye cam ustaları Semerkant'a götürülmüş ve Suriye camcılığı tamamen bitirse de eski canlılığını yitirmiştir. Daha önceden Doğulu ustaların etkisi ile cam endüstrisi kurulmuş olan Venedik, bu tarihlerde dünya cam pazarında Memluk etkili mineli ve yaldızlı camlarıyla önemli bir yer edinir (Özgümüş, 2000, s.14).

Sonuç olarak, araştırmacılar tarafından, camın icadının Mezopotamya kökenli olduğu yazılı ve arkeolojik veriler altında ispatlanmış olup, geliştirilen teknikler ve kap formları, dönem, üretim yeri, inanç ve ihtiyaçlar bağlamında cam, çeşitlenip farklı özellikler göstererek üretimi gerçekleştirmiştir. Cam, Mezopotamya'daki icadından sonra ilk defa Akdeniz ülkelerine doğru ticari malzeme olarak ve gezici ustaların hammadeyi yollarında götürüp küçük atölyelerde üretim yapması ile yerel üretimlere dönüşerek yayılım göstermiştir. Az üretilen cam eserlerin özellikle saraylarda ve tapınak ve ölü kültüründe kullanıldığı bilinmektedir. Erken dönemlerde geniş topraklara hükmeden imparatorluklar zamanında doğu camı, sarayların himayesinde geliştirilerek batıya götürülmüş, doğuda cam yapımı yeni keşiflerle devam etmiştir. XV. yüzyıldan sonra batıda kurulan önemli cam merkezleri, dünya cam ticaretinin merkezi haline gelmiş ve doğu eski ihtişamını yitirerek doğudan batıya göç etmiştir.

Kaynakça

Barag, D. (1985). Catalogue of Western Asiatic Glass in the British Museum, Vol. I. London: Trustees of the British Museum.

_____ (1970). "Mesopotamian Core-Formed Glass Vessels (1500-500 B.C)". Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia. New York: Corning Museum of Glass, 131-199.

Canav Özgümüş, Ü. (2013). *Çağlar Boyu Cam Tasarımı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Y.

- Canav Ü. (1985). Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu. İstanbul: Türkiye Şişe Cam Fabrikaları Anonim Şirketi Bilgi ve Belge Merkezi.
- Carboni, S. (2001) Glass from Islamic Lands. London: Thames&Hudson Ltd.
- Dimand, M. S. (1944). "An Enameled-Glass Bottle of the Mamluk Period". The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series, Vol.3, No.3, 73-77.
- Eisen, G. A. (1919). "Antique Glass". The Art Bulletin, 2(2), 87-119.
- Eker, F. (2014). Kahramanmaraş Müzesi'ndeki Cam Eserler. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı.
- Erten E. (1998). "İÖ 2. Binde Anadolu'da Cam". OLBA 1, 29-44.
- _____ (2010). "Camın Erken Tarihi: Anadolu'da Tunç Çağı'nda Cam Konusunda Düşünceler". Camerkan 2010 Uluslararası Katılımlı Uygulamalı Cam Sempozyumu (11-21 Ekim 2010) Bildiri Kitabı. Eskişehir: Anadolu Üni. Güzel Sanatlar Fakültesi, 59-64.
- _____ (2012). "Eskiçağ Camcılığında Renk ve Biçim İlişkileri". II. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı/6-8 Ekim 2011 (Türkiye Arkeolojisinde Cam: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar) Bildiriler Kitabı. Ankara, 80-101.
- Erten Yağcı, E. (1993). Başlangıcından Geç Antik Dönem Sonuna Kadar Anadolu'da Cam. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Geyik Karpuz, G. (2014). Adıyaman, Elâzığ, Hatay, Mardin, Şanlıurfa Müzelerinde Bulunan İslami Dönem Cam Eserler. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harden, D. B. (1934). "The Glass of the Greeks and Romans". Greece&Rome, Vol.3, No.9, 140-149.
- Hayes, J. W. (1975). Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum. Toronto: The Hunter Rose Company-Canada.
- Honey, W. B. (1946). Glass, A Handbook for the Study of Glass Vessels of All Periods and Countries & A Guide to the Museum Collection, Victoria and Albert Museum. London: Shenvall Press.
- Israeli, Y. (1991). "The Invention of Blowing". Roman Glass: Two Centuries of Art and Invention (Ed. Martine Newby-Kenneth Painter). London: The Society of Antiquaries, 46-55.
- Lightfoot, C. (2001). "The Pendant Possibilities of Core-Formed Glass Bottles". *Metropolitan Museum Journal*, Vol.36, 59-66.
- Lightfoot, C.-Arslan, M. (1992) Anadolu Antik Camları: Yüksel Erimtan Koleksiyonu. Ankara: Ünal Offset Ltd.Şti.
- Lilyquist, C.-Brill, R. H.-Wypyski, M. T. (1993). Studies in Early Egyptian Glass. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Mehlman, F. (1982) *Phaidon Guide to Glass*. Oxford: Phaidon Press Ltd.
- Olcay Uçkan, Y.-Burgulu, V.-Çömezoğlu, Ö. (2007). "Lüks Üretimde ve Günlük Kullanımda Cam Sanatı". Kalanlar 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye'de Bizans (Ed. Ayla Ödekan). İstanbul: Ofset Yayımevi, 42-47.
- Oppenheim, A. L. (1970). "Glass in Mesopotamian Sources". Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia. New York: Corning Museum of Glass, 2-104.
- _____ (1973). "Towards a History of Glass in the Ancient Near East". *Journal of the American Oriental Society*, Vol.93, No.3, 259-266.
- Özet, A. (1998) Dipten Gelen Parlıt Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Cam Eserleri. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Özgümüş, Ü. (1992). "Miken Döküm Boncukları Üzerine Düşünceler". *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11, 78-80.
- _____ (2000). Anadolu Camcılığı. İstanbul: Pera Yayıncılık.
- Rehren, T. (2006). "Geç Tunç Çağı'nda Cam Üretimi". Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti (Ed. Ünsal Yalçın-Cemal Pulak-Rainer Slotta) (Çev. H. Gönül Yalçın). Bochum: Deutsches Bergbau-Museum Bochum Yayınları, 535-542.
- Stern, E. M. (1999). "Roman Glassblowing in a Cultural Context". *American Journal of Archaeology*, Vol.103, No.3, 441-484.